УДК 02(497.5)”1991/2001”
DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331908

Прокопенко Лілія Сергіївна
кандидатка історичних наук, доцентка,
головна бібліотекарка науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого
e-mail: prokopenko888888@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-0531-6111

БІБЛІОТЕКИ ХОРВАТІЇ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ХОРВАТСЬКОЇ ВІЙНИ: ХРОНІКА ВТРАТ І ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ

У статті вперше у вітчизняному бібліотекознавстві розглянуто втрати та руйнування, функціонування бібліотек, роботу бібліотекарів і стан бібліотечної справи Хорватії під час Хорватської війни 1991–1995 років та описано досвід повоєнного відновлення. Підкреслено, що репрезентація і вивчення досвіду бібліотек Хорватії, здобутого під час та після війни, є важливими для повоєнного відновлення бібліотечної справи України.

Ключові слова: історія бібліотечної справи за кордоном, бібліотечна справа у Хорватії, бібліотеки Хорватії, бібліотечна справа у Хорватії під час Хорватської війни, бібліотеки і війна, бібліотекарі і війна, повоєнне відновлення бібліотек.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізує вивчення і осмислення досвіду функціонування бібліотек під час воєн, повоєнного відновлення бібліотек, їх внеску у повернення суспільства до мирного життя. У цьому контексті цінним є досвід хорватських бібліотек, які у 1990-х роках пережили трагічні події, пов’язані з одним із масштабніших збройних конфліктів ХХ ст. – Югославськими війнами, і продемонстрували доволі успішну практику оперативного повоєнного відновлення бібліотечної справи і подолання наслідків війни для культури і науки загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. За кордоном є значна кількість досліджень бібліотечної справи Балканських країн під час та після Югославських воєн 1991–2001 років, у т. ч. Хорватської, яка припадає на 1991–1995 роки.

Ґрунтовний внесок у справу фіксації втрат культурної спадщини та її відновлення після Югославських воєн, зокрема і бібліотек, зробив науковець з Гарвардського університету (США) А. Рідльмайєр. Аналізуючи проблеми документування знищених та пошкоджених бібліотечних ресурсів у Хорватії та Боснії і Герцеговині, дослідник розглянув систематичне та цілеспрямоване руйнування бібліотек у цих країнах у широкому теоретичному та правовому контекстах [13].

Стан бібліотечної справи Хорватії під час війни та заходи з повоєнного відновлення розглядали у своїх дослідженнях В. Блажина [4], Н. Браіло [5],

© Прокопенко Лілія Сергіївна, 2025

Д. Хасенай і М. Крталич [8], Т. Мушняк [9], Д. Саболович-Країна [14], Й Стіпанов [18; 19], М. Шапро-Фіцович [16; 17]. Т. Апарац-Газивода і Д. Каталенац уклали одну з найперших праць, де ретельно зафіксовано втрати бібліотек Хорватії під час війни [23]. Втім, попри наявність великої кількості зарубіжних публікацій з окресленої проблематики, в українському бібліотекознавстві це питання вивчалося мало [3].

Окрім наукових публікацій, джерельна база цього дослідження представлена документами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи), Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії (МТКЮ[1]), документальними фільмами тощо.

Ця стаття підготовлена за результатами дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення», проведеного у 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Мета статті – розглянути стан бібліотечної справи Хорватії під час Хорватської війни (1991–1995 рр.) та вивчити досвід повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хорватська війна – оборонна війна за незалежність і цілісність хорватської держави проти агресії об'єднаних великосербських сил – сербських екстремістів у Хорватії та Боснії і Герцеговині, союзної Югославської народної армії та Сербії і Чорногорії. Ця війна розпочалася після проголошення державної незалежності Хорватії від Югославії та проголошення хорватськими сербами республіки Сербська Країна, яка претендувала на частину хорватської території.

Війна тривала з 31 березня 1991 р. до 12 листопада 1995 р. і забрала життя понад 21 тис. осіб, з них 13 583 особи з хорватського боку (у т. ч. зниклих безвісти), за одними даними (І. Гольдштейн), або 15970 – за іншими (Д. Живич) [7]. Серед вбитих – переважно цивільні особи, з них: 44 % жінок, 5 % дітей. Майже половина загиблих мирних жителів – 47 % – люди старші 60-ти років. Під час війни було тяжко поранено понад 37 тис. осіб, серед поранених цивільних – 12 % діти. 500 тис. осіб, тобто 10 % населення стали біженцями [2].

Війна та військові руйнування охопили 54 % території Хорватії, де проживало 36 % населення країни. 14760 кв. км (26 %) території країни перебували під окупацією [10]. Під час війни було зруйновано більше 183 тис. (10 %) будинків [6] та 30 % економіки Хорватії [2]. Загалом, пошкодження інфраструктури, втрату виробництва та витрати, пов'язані з біженцями, оцінили в 37 млрд доларів США [2].

За оцінками Світового банку, загальна площа пам'яток культури, які були пошкоджені або зруйновані, склала 181485 кв. м, а збиток оцінили в понад 161 млн доларів США [2].

[1] Міжнародний трибунал з колишньої Югославії (повна назва — Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р.) створений Радою безпеки ООН, працював у 1993–2017 рр. За час роботи трибуналу були висунуті звинувачення щодо 161 особи, 90 з них засуджені.

До війни у Хорватії було 2262 бібліотеки, бібліотекарів із вищою освітою – 1286 осіб [4, p. 155]. Війна вплинула на всі складові бібліотечної справи країни, про що свідчать руйнування та пошкодження, завдані бібліотечним будівлям та фондам, переміщені та раптово зменшені кількісно кадровий склад та контингент користувачів [23]. Під час війни було зруйновано або пошкоджено понад 200 бібліотек у всій країні: шкільні, публічні, університетські, наукові, спеціалізовані, меморіальні, приватні [4, p. 155].

Найбільше постраждали бібліотеки Східної, Центральної та Південної Хорватії. Жорстокий характер агресія мала у Славонії – на північному сході країни та Далмації – на південному сході. Наукові, меморіальні, публічні та шкільні бібліотеки, розташовані в цих регіонах, зазнали найбільшої шкоди, оскільки ці території були окуповані і опинилися під прямим нападом сербів та Югославської народної армії. Саме з трагічних подій у Славонії – найбільшому та густонаселеному регіоні Хорватії – розпочалося руйнування бібліотек під час Югославських воєн 1990-х років.

17 вересня 1991 р. серби обстріляли публічну бібліотеку у Вінківцях, засновану у 1875 р. Вщент згоріла будівля і весь бібліотечний фонд, що вміщував 85 тис. одиниць зберігання, у т. ч. багату колекцію рукописів [23, p. 5, 20]. Бібліотека знову відкрилася для користувачів через рік. Вся Хорватія зібрала у вигляді пожертв 30 тис. видань, а Відень (Австрія) подарував бібліотеці Вінківців бібліомобіль [11, p. 209].

87-денна облога Вуковара завершилася взяттям міста сербськими військами та масовим вбивством цивільного хорватського населення. Міську бібліотеку Вуковара було зруйновано ще у вересні 1991 р. Фонд розграбовано, а цінні документи вивезено до Сербії [19, s. 11].

Зазнали втрат публічна бібліотека «Нова Думка» (*«Nova Dumka»*), бібліотека Францисканського монастиря св. Пилипа та Якова у Вуковарі, бібліотека Францисканського монастиря у місті Ілок, читальний зал у Товарнику, міська бібліотека у Славонському Броді, бібліотека та читальний зал у Новій Градишці та багато інших бібліотечних установ.

Значних збитків було завдано будівлі та обладнанню Міської та університетської бібліотеки в Осієці, яка є центральною публічною та науковою бібліотекою Східної Хорватії. Хоча чимало цінних документів бібліотекарі встигли сховати у безпечніші місця ще до нападів. В Осієці також пошкоджено наукові бібліотеки закладів вищої освіти [23, p. 21–23].

У Східній Хорватії було багато шкільних бібліотек, вони постраждали найбільше: «… у районі Славонії, де було зруйновано 13 середніх шкіл, з яких 5 у Вінківцях та 7 у Вуковарі [були] знесені вщент. Така ж доля спіткала початкові школи, наприклад, в Осієці та його околицях, де було зруйновано 34 школи. Усі бібліотечні фонди всіх цих шкіл було повністю знищено» [5, p. 24].

Великих втрат зазнали бібліотеки Центральної Хорватії, зокрема, у таких регіонах, як Б'єловар, Сисак, Банія, Карловаць та регіон Динарських Альп Лика.

У Банії було зруйновано дві монастирські бібліотеки – Францисканських монастирів у Костайниці та Чунтичі, що охороняються як пам'ятки культурної спадщини.

Значних збитків завдано публічним бібліотекам у Б'єловарі, Пакраці, Сисаку, Новську. Істотно постраждав бібліотечний фонд єдиної наукової бібліотеки у районі Лика – бібліотеки Педагогічної академії у Госпичі, а також фонди публічних бібліотек Карловацького регіону – у Карловаці, Топусько, Слуні. Публічні бібліотеки в гірському районі Лика – найменш населеному районі Центральної Хорватії, згоріли або зазнали великих втрат: у Госпичі, Оточаці, Плитвіці, Грачаці, у Горньому Лапаці [23, p. 30–41].

Ще під час війни було організовано низку акцій для відновлення фонду зруйнованої бібліотеки у Госпичі. До бібліотеки надійшли книги для дітей та військових, журнали, нові комп'ютери. Допомога надходила з усіх частин Хорватії, де не було воєнних дій, та із США.

Найбільш серйозні втрати у Центральній Хорватії були у публічних та шкільних бібліотеках: дві міські та дев'ять шкільних бібліотек знищено повністю [4, p. 151]. Після війни у відновлення Лики було вкладено недостатньо коштів, через що більшість населення не повернулася до своїх осель. Через військові руйнування, фінансові проблеми та зменшення кількості учнів чисельність шкіл та шкільних бібліотек скоротилася. З цієї ж причини деякі школи та шкільні бібліотеки залишилися без ремонту [12, s. 21].

Війна завдала величезних руйнацій і бібліотекам Далмації – району Південної Хорватії на Адріатичному узбережжі. Під час окупації серйозно постраждали бібліотеки монастирів у Придвор'ї, у Книні, у Карині [4, p. 152]. У міській бібліотеці Дрнишу після звільнення залишилося всього 1 тис. книжок, тоді як до війни їх було 15 тис. Багато шкільних бібліотек у Південній Хорватії було зруйновано, як і у Східній та Центральній Хорватії.

Найбільшого розорення у Далмації зазнали міста Задар – на півночі та Дубровник – на півдні. У жовтні 1991 р. у науковій бібліотеці Задара, заснованій у 1850 р., сербські офіцери спалили всі книги, написані латинськими літерами, які вони вважали несербськими. Дим від книг, які горіли 20 днів, було видно за кілька кілометрів. У ході тієї ж операції сокирою було розбито 60 комп'ютерів, бібліотечні каталоги та багато цінних картин, виставлених у виставковій залі бібліотеки [23, p. 48].

У міську публічну бібліотеку Задара 4 жовтня 1991 р. вдарило вісім ракет. Ця бібліотека є центральною бібліотекою округу та відповідає за всі шкільні та публічні бібліотеки округу Задар. Хоча бібліотека була серйозно пошкоджена, вона продовжувала працювати під час війни і обслуговувати велику кількість біженців. У 1992 р. тут створили спеціальну військову бібліотеку «Bili Brig», яка обслуговувала солдатів, що захищали місто. Вражає те, що ця бібліотека розташовувалась лише за 300 м від позицій противника [5, p. 27; 23, p. 11].

У Задарі було зруйновано дві спеціалізовані військові бібліотеки, коли солдатів Югославської народної армії поспіхом виводили із цього району. Командири наказали спалити всі книги, надруковані латинською в'яззю, які раніше використовувалися викладачами та солдатами у військових училищах. Книги, написані кирилицею, якою користуються серби, було збережено. Це було перше масове спалення книг у Європі з часів Другої світової війни та «перше спалення в Хорватії після того, як комуністи спалили безліч бібліотек відразу після закінчення Другої світової війни» [23, p. 6].

Одним із перших актів культурної руйнації під час балканських воєн стала облога середньовічного міста-фортеці Дубровника – перлини хорватського узбережжя, міста, яке вирізняється винятковою архітектурною єдністю та з 1979 р. перебуває під особливим захистом як об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Бібліотеки та архіви Дубровника свідчать про його давню історію, державні та приватні книгозбірні мають найбільшу кількість інкунабул у Хорватії та у всій колишній Югославії [4, p. 154].

Центр – Старе місто – і близько 8 тис. мирних жителів, які опинилися в обложеному місті, з жовтня 1991 р. до початку 1992 р. піддавали багатомісячним сильним бомбардуванням з суші та з моря з боку очолюваної сербами Югославської народної армії. Понад 80 людей було вбито [13, p. 108].

Найжахливіший обстріл Дубровника стався 6 грудня 1991 р. З 824 будівель, розташованих у межах історичної частини міста, дві третини було пошкоджено або зруйновано [13, p. 108]; в результаті 19 людей загинули та 60 отримали поранення [4, p. 155].

За час облоги з 854 будівель у межах міських стін постраждало 60 % [4, p. 155]. Бібліотеки Дубровника також стали цілями обстрілів під час облоги.

Величезних збитків було завдано найбільшій у Південній Далмації Науковій бібліотеці Дубровника, де зберігалося понад 200 тис. друкованих книг, 7783 періодичних видань, 922 середньовічні рукописи, 77 інкунабул і понад 9 тис. рідкісних книг [23, p. 46–47]. У фонді бібліотеки був також цінний архів листування відомих вчених епохи Відродження.

8 червня 1992 р. по Науковій бібліотеці Дубровника було випущено прицільно п'ять ракет, одна з яких виявилася запальною. Внаслідок цього було зруйновано весь основний поверх бібліотеки, а на першому поверсі частково пошкоджено обладнання. І хоча будівлі було завдано такої серйозної шкоди, що після війни її довелося залишити закритою для користувачів, зусиллями бібліотекарів частину фонду було врятовано. Як пізніше дійшов висновку МТКЮ, що притягнув до кримінальної відповідальності за знищення культурної спадщини в Дубровнику сербського генерала, який командував облогою, законних військових цілей при обстрілі старої частини міста не було [13, p. 110].

Серйозно постраждала головна публічна бібліотека Дубровника «Град» («Grad»), в яку було пряме влучення мінометних снарядів, внаслідок чого у даху бібліотеки утворилися дві дірки площею 20 кв. м та 15 кв. м, було роз-

бито всі вікна, а також труби системи центрального опалення, знищено 2 тис. книг, переважно дитячу літературу. Однак, як зазначають дослідники, фонд публічної бібліотеки Дубровника, найбільший серед усіх бібліотек міста, під час війни потроївся порівняно з довоєнним періодом [16, p. 2]. Таким чином, роль головної публічної бібліотеки Дубровника під час війни зміцнилася. Підтверджуючи свою місію як пропагандиста грамотності та культури, бібліотека зміцнила свої позиції у житті людей, справила терапевтичний вплив під час війни.

У Дубровнику було зруйновано або сильно пошкоджено бібліотеки монастирів [5, p. 40–51; 23, p. 50–52]. Так, постраждала бібліотека Францисканського монастиря, яка містила одну з найбагатших колекцій рукописів на Балканах і унікальну колекцію нот – близько 10 тис. рукописних і друкованих партитур [5, p. 47]. Згідно зі звітом Інституту охорони пам'яток культури та навколишнього середовища Дубровника, по монастирю вдарили 51 ракетою [5, p. 49]. Загалом цей монастир був основним об'єктом артилерії супротивника не лише за кількістю влучень, а й за різноманітністю застосованої зброї. Найцінніші колекції бібліотеки було врятовано лише завдяки безкорисливій відданості небагатьох ченців та бібліотекарів, які ризикували своїм життям, намагаючись перемістити книжки під час бомбардування у безпечніше місце [5, p. 51].

Повністю згорів 30-тисячний фонд бібліотеки Центру післядипломної освіти – незалежної науково-дослідної установи [23, p. 48], постраждала бібліотека Історичного архіву, бібліотека Дубровницького біологічного інституту, бібліотека Інституту історичних наук Хорватської академії наук та мистецтв, бібліотека Факультету туризму та зовнішньої торгівлі, шкільні і приватні бібліотеки [5, p. 57–59].

Частина інфраструктури бібліотек у Східній, Центральній та Південній Хорватії була майже повністю виведена з ладу, оскільки багато основних бібліотек та їхніх філій у цих регіонах було розбито: фонди окремих установ повністю знищено, будівлі зруйновано. З фондів деяких бібліотек під час війни зникло багато книжок – або через руйнування, або через пограбування будинків читачів, яким книги було видано на абонемент.

Бібліотекарі та користувачі намагалися захистити бібліотечні фонди, переміщуючи їх до інших частин будівель або передаючи залишки ресурсів до інших установ. На жаль, величезна кількість матеріалів, що зберігалися в бібліотеках, було спалено або пошкоджено внаслідок неналежної евакуації та зберігання [8; 9].

Ті бібліотечні установи, які перебували на тимчасово окупованих територіях, пережили сильні поневіряння та руйнування і за майже чотири роки війни прийшли в запустіння – пошкоджені дахи, розбиті вікна, відсутність меблів і техніки, опалення і електрики. Але й у тих місцях країни, які воєнні операції безпосередньо не зачепили, війна призвела до стагнації у всіх сферах життя та в бібліотечній справі у тому числі.

Як справедливо зауважила В. Блажина, дослідниця з Монреальського університету (Канада), опис руйнувань і втрат є не лише ілюстрацією труднощів із захистом фондів, а й промовистим свідченням самовідданості та мужності бібліотекарів при виконанні своїх завдань у надзвичайно важких умовах [4, p. 154–155].

Такої ж думки і дослідниця М. Шапро-Фіцович: «Тисячі жителів залишили міста ще до початку атак чи навіть під час облоги, у тому числі й деякі бібліотекарі. Однак більшість інших бібліотекарів вирішили залишитися вдома та працювати. … Бібліотекарі знали, що, працюючи в бібліотеці, вони можуть надати деяку допомогу людям, які приходять не лише за книгами, а й у пошуках компанії та солідарності» [17].

Почуття гордості та непокори були важливими причинами опору. Багато бібліотек країни залишалися відкритими для користувачів, іноді навіть в населених пунктах в облозі, надаючи користувачам різні послуги та створюючи громадський простір для спілкування. Більше того, у деяких містах бібліотеки були єдиними закладами культури, які залишалися відкритими для мешканців. Іноді бібліотеки працювали навіть тоді, коли школи були закриті [14, p. 150]. У Дубровнику, Осієку та Славонському Броді, наприклад, музеї, галереї, архіви, театри, кінотеатри переважно не функціонували, або діяли з такими обмеженнями, що їхня громадська місія зводилася до нуля.

І за цих важких обставин кількість користувачів та звернень до бібліотек фактично зросла. Цей важливий висновок ґрунтується на бібліотечних документах того часу та інтерв'ю з бібліотекарями. На запитання про кількість користувачів під час облоги міста бібліотекар міської бібліотеки Дубровника відповів, що спочатку кількість звичайних користувачів скоротилася через втечу населення з міста, але незабаром їх замінили нові категорії користувачів: біженці та солдати [16, p. 12].

У готелях Дубровника відкрилися бібліотечні осередки для біженців. Книгомобіль Карловацької міської бібліотеки обслуговував користувачів упродовж усієї війни, за винятком надзвичайних ситуацій, об'їжджаючи територію у радіусі 30 км – аж до лінії фронту [16, p. 9].

Коли дозволяли обставини, хорватські бібліотеки організовували різноманітні заходи: програми для дітей у дитячій бібліотеці Сисака, виставки у міській бібліотеці Шибеника, роздачу гуманітарної допомоги біженцям у Славонському Броді та Сисаку тощо. Багато бібліотек намагалися надавати допомогу іншим бібліотекам, які перебували у небезпеці, наприклад, у Задарі, Дубровнику та інших містах і селах країни.

Багато джерел фіксують, що під час війни та на початку повоєнного періоду в публічних бібліотеках по всій Хорватії спостерігалося надзвичайне зростання кількості користувачів. Цьому сприяло і те, що бібліотеки були відкриті навіть тоді, коли були закриті школи. Як припускають дослідники І. Стричевич і Ф. Пехар, це, зокрема, було пов'язано з рекомендаціями ЗМІ для біженців

«брати з собою книгу разом із аптечкою і тоді, коли вони прямують в укриття» [21, p. 678]. Спочатку кількість відвідувачів різко скоротилася через втечу населення з міст, які перебували під особливою загрозою, але незабаром їх замінили нові категорії користувачів: біженці та військові. Великі потоки біженців з охоплених війною районів Хорватії та Боснії і Герцеговини мігрували до більш-менш безпечних районів Хорватії.

У цей час значно збільшилася кількість програм бібліотерапії, які реалізовувалися у двох напрямках: «читання для того, щоб відволіктися та забути повсякденні проблеми воєнного часу, та читання, щоб упоратися з цими ж проблемами за допомогою роздумів та дискусій» [21, p. 678]. Бібліотеки працювали не лише як інформаційні установи, а і як опора для людей у їхньому прагненні до нормального життя, для підтримки у скрутні часи.

У 2006–2012 роках М. Шапро-Фіцович провела дослідження «Діяльність бібліотек, що знаходяться в умовах війни. Тематичне дослідження на прикладі Хорватії, 1991–1995 рр.», в рамках якого було опитано 50 бібліотекарів і 17 користувачів бібліотек, свідків воєнного часу, про події і роль бібліотечних служб в умовах війни. В опитуванні взяли участь бібліотекарі із 14 бібліотек з 10-ти міст Хорватії. Результати показали, що бібліотеки були єдиними культурними установами, які у той час повністю функціонували у своїх громадах. Багато драматичних випадків ілюструють важливість книг і читання саме в житті звичайних цивільних людей. Під час облоги кількість користувачів збільшилася, так само, як і кількість виданих книг. Мирні жителі брали книги в укриття, а солдати везли книги на фронт [16, p. 2]. Бібліотеки також проводили соціокультурні заходи, зокрема, виставки та зустрічі. Результати дослідження підтвердили важливу соціальну роль та цінність бібліотек, як і велику роль культури в переживанні збройних конфліктів загалом.

За часів підвищеної напруженості та страху нападів користувачі очікували від бібліотекарів проявів особливої чуйності та співчуття. Зв'язки між бібліотекарями та користувачами під час війни були дуже тісними, особливо з біженцями та дітьми [16, p. 2].

Як користувачі, так і бібліотекарі підтвердили, що більшість книг для читання під час війни – це легкі літературні твори: художня література та класика. В умовах збройної агресії більшість користувачів надавали перевагу саме цим книжкам. Тем про війну читачі здебільшого уникали, але були й ті, хто хотів читати саме таку літературу.

Під час та після війни в Хорватії в Публічній бібліотеці Загреба було реалізовано поетапну програму читання, метою якої була психологічна та соціальна реабілітація дітей та підлітків шляхом читання та поширення грамотності.

Біженці та військові – нова категорія користувачів бібліотек воєнного і повоєнного часу. Багато з них приходили до бібліотеки не лише для того, щоб взяти книги, а зустрітися з іншими користувачами, поспілкуватися, поділити-

ся думками. Біженці розповідали бібліотекарям про свої проблеми, життя у вигнанні, про повернення додому, навіть якщо їхні будинки були спалені чи зруйновані. Військові теж користувалися бібліотеками, багато читали та брали книги з собою. Бібліотекарі знали, що ці книжки можуть і не повернутися у фонд, але, усвідомлювали важливість читання в тих умовах, і видавали військовим книги.

До 1995 р. у всій бібліотечній системі Хорватії спостерігалися серйозні перебої у придбанні бібліотечних ресурсів. Вже на початку війни, у 1991 р., Хорватська бібліотечна асоціація спільно з Міністерством культури Хорватії та Національною та університетською бібліотекою у Загребі організували у вільних регіонах країни пожертвування книг постраждалим бібліотекам.

Впродовж усієї війни багато бібліотек стикалися із затримками фінансування, проблемами щодо кадрового забезпечення та умов роботи; виникали труднощі з наданням користувачам навіть найпростіших бібліотечно-інформаційних послуг.

Якщо перша половина 1990-х років в історії бібліотечної справи Хорватії характеризувалася функціонуванням у надзвичайних умовах військової катастрофи, то друга половина була відзначена переосмисленням місця та ролі хорватських бібліотек у суспільстві у контексті відновлення. На думку Й. Стіпанова, найважливішими змінами були загальне зниження рівня життя та національного доходу як наслідки війни; проблеми переходу та адаптації до реалій післявоєнного періоду; нова адміністративно-територіальна організація Хорватії, на основі якої створено нову мережу публічних бібліотек; зміни у законодавчій базі, яка регулює роботу бібліотек (1997 р.), сприяли відкриттю публічних бібліотек у кожному населеному пункті з населенням більше 5 тис. чол.; низка освітніх реформ, які вплинули на бібліотечну справу; відновлення та перебудова бібліотек та їхніх приміщень у містах і селах Хорватії, особливо тих, що були зруйновані та пошкоджені під час війни; впровадження нових інформаційних технологій у бібліотеках тощо [18, s. 197].

Таким чином, відновлення бібліотек, що постраждали під час війни, стало головним пріоритетом у другій половині 1990-х років [14, p. 150]. Ще під час війни, у 1992 р., було розроблено «Стратегію реконструкції, відновлення та розвитку зруйнованих та пошкоджених бібліотек у Хорватії». Після припинення бойових дій хорватська держава докладала значних зусиль задля відновлення зруйнованої війною інфраструктури [1]. Так, насамперед держава профінансувала ремонт будівель постраждалих бібліотек. Одним із прикладів є дитячі бібліотеки. Наприкінці 1990-х років декілька постраждалих або зруйнованих війною дитячих бібліотек та дитячих відділів бібліотек для дорослих було повністю відновлено; водночас 22 бібліотеки були побудовані у місцях, де їх раніше не існувало [20, p. 30–32].

Хоча загалом темпи і масштаби відновлення бібліотечної справи оцінюються позитивно, проте наслідки війни позначалися ще довго. Так, наприклад, станом на 2017 р., через 20 років після війни, все ще не вдавалося відновити, довоєнну мережу мобільних бібліотек.

Значну допомогу у відновленні бібліотек Хорватії надали міжнародні організації, фонди, закордонні бібліотеки та колеги. Так, надавав допомогу фонд SABER-Zagreb – хорватська філія доброчинного фонду SABER (м. Кембридж, США) [15], який працював у Хорватії ще з 1990 р., постачаючи книжки, періодичні видання з гуманітарних та соціальних наук видавництва Blackwell (121 найменування) та надаючи 50 % знижку на передплату на наукові періодичні видання. За п'ять років фонд SABER-Zagreb розповсюдив у Хорватії 158 тис. книг з різних галузей знань, зокрема, з медицини, економіки та інженерної справи. Видання надходили у лікарні на передовій, дитячі книжки – у табори для біженців, наукова та навчальна література – у школи та університети, які постраждали від війни. У 1994 р. фонд SABER-Zagreb надав хорватським ученим знижку 50 % на передплату на 248 найменувань медичних журналів, у 1995–1996 роках кількість найменувань збільшилася до 413 [4, p. 160]. Цей фонд також надавав аналогічну допомогу університетським бібліотекам у Боснії і Герцеговині – у Сараєво, Мостарі і Тузлі.

Довга історія та багаті традиції бібліотечної справи забезпечили надійну основу для сталості бібліотек країни. Сьогодні у Хорватії відносно велика кількість бібліотек для її розміру [21, p. 679]. Незважаючи на проблеми, з якими стикаються хорватські бібліотеки на сучасному етапі, вони мають міцний фундамент та активно розвиваються відповідно до загальносвітових тенденцій.

Висновки. Хорватська війна спричинила значні людські жертви і матеріальні руйнування. Дотепер наслідки цієї війни впливають на культуру і політику країни. Напади на бібліотеки, які сталися під час Хорватської війни, були як супутніми, так і умисними, свідомими військовими злочинами проти культури. Той факт, що бібліотеки стали об'єктом нападу є яскравим свідченням їхнього важливого значення для суспільства.

Бібліотечна справа Хорватії зазнала серйозних втрат. Фонди бібліотек було суттєво спустошено, зруйновано або пошкоджено багато будівель. Актуалізувалась проблема збереження бібліотечних ресурсів, які вдалося врятувати, в належних умовах. Практика підтвердила, якими необхідними є документування втрат та превентивні заходи щодо збереження інтелектуальної і культурної спадщини. Незважаючи на складні та небезпечні умови, бібліотеки Хорватії надавали послуги користувачам впродовж усього періоду війни і стали важливим і цінним суспільним ресурсом та місцем опору.

Ще під час війни було розпочато низку проєктів та ініціатив, спрямованих на відновлення бібліотечних фондів, будівель, втрачених або пошкоджених під час війни. Суттєвою була міжнародна підтримка. Досвід Хорватії показав, що

окрім фінансової і матеріальної допомоги, світова спільнота повинна організовано, ефективно та справедливо реагувати на такі злочини проти людяності і культури та порушення міжнародних конвенцій, якими є руйнування бібліотек. Напади на бібліотеки під час Хорватської війни сталися попри те, що будівлі було ознаковано міжнародною пам'яткоохоронною емблемою. І хоча наслідки югославських воєн спонукали міжнародну спільноту до термінової переоцінки того, як культурні цінності можуть бути захищені під час конфлікту, і призвели до більш конкретного визнання міжнародним гуманітарним правом того, що знищення культурної спадщини народу є аспектом геноциду, необхідність у напрацюванні механізмів і процедур, які сприяли б практичному застосуванню міжнародних документів для адекватної відповіді на руйнування культурних цінностей, зокрема бібліотек, існує дотепер.

Вивчення зарубіжного досвіду і стратегій повоєнного відновлення бібліотек має важливе значення для України. Успіхи і невдачі комплексних стратегій і окремих проєктів відновлення бібліотечної справи у Балканських країнах, у Хорватії зокрема, потребують уважного опрацювання. Це дасть можливість уникнути помилок у власній діяльності з післявоєнного відновлення суспільства загалом і бібліотечної справи зокрема.

Список використаної літератури та джерел

1. *Домненко І.* Хорватія. Дослідження практик відновлення країн після руйнації. № 10 [Електронний ресурс] / І. Домненко // Інститут аналітики та адвокації. – Електрон. дані. – [Полтава], 3 лип. 2022. – Режим доступу: https://iaa.org.ua/portfolio/horvatiya (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
2. *Косаревич С.* Післявоєнна відбудова Хорватії [Електронний ресурс] / С. Косаревич // Центр Дністрянського. – Електрон. дані. – [Львів], 26 серп. 2022. – Режим доступу: https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
3. *Прокопенко Л. С.* Фонд видань про Хорватську війну 1991–1995 років – внесок Національної та університетської бібліотеки у Загребі у збереження колективної пам'яті / Л. С. Прокопенко // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. – Київ, 2024. – Т. 1. – С. 164–168.
4. *Blazina V.* Mémoricide ou la purification culturelle: la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine / Vesna Blazina // Documentation et bibliothèques. – 1996. – Vol. 42, no. 4. – P. 149–163. – DOI: https://doi.org/10.7202/1032995ar – (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
5. *Brailo N.* Librocide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995 : Master's thesis for the degree in Library and Information Science / N. Brailo ; Faculty of the School of Library and Information Science San José State University. – San José, 1998. – 81 p. – DOI: https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
6. Domovinski rat [Електронний ресурс] // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje / Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – Електрон. дані. – Режим доступу: https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat (дата зверення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
7. Domovinski rat [Електронний ресурс] // Wikipedija. – Електрон. дані. – Режим доступу: https://hr.wikipedia.org/wiki/Domovinski_rat#cite_note-42 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
8. *Hasenay D.* «Disaster and after». What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience? [Електронний ресурс] : [paper presented in Session 88 «Preservation and Conservation» at Preservation and Conservation Core Activity] // WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly, (Gothenburg, 10–15 Aug. 2010) / D. Hasenay, M. Krtalić. – Електрон. дані. – Режим доступу: https://www.ifla.org/past-wlic/2010/88-hasenay-en.pdf (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.

9. *Mušnjak T.* Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata [Електронний ресурс] / T. Mušnjak // Arhivski vjesnik. – 1999. – No 42. – P. 255–287. – Режим доступу: https://hrcak.srce.hr/file/16252 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
10. *Perković M.* Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj / M. Perković, V. Puljiz // Revija za socijalnu politiku. – 2001. – Vol. 8, br. 2. – P. 235–238. – DOI: https://doi.org/10.3935/rsp.v8i2.225 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
11. *Phillips Z. F.* Libraries are devastated in war-torn Croatia / Z. F. Phillips // American Libraries. – 1992. – Vol. 23, no 3. – P. 209.
12. *Prša D.* Uništavanje knjižnica u Lici za vrijeme Domovinskog rata : završni rad [Електронний ресурс] / D. Prša. – Електрон. дані. – Zadar, 2019. – 30 p. – Режим доступу: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:044964 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
13. *Riedlmayer A. J.* Crimes of war, crimes of peace: destruction of libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s / A. J. Riedlmayer // Library Trends. – 2007. – Vol. 56, no. 1. – P. 107–132. – DOI: https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
14. *Sabolović-Krajina D.* Croatian public libraries in time of crisis / D. Sabolović-Krajina // IFLA Journal. – 2019. – Vol. 45, no. 1. – P. 148–156. – DOI: https://doi.org/10.1177/0340035218811320 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
15. Sabre Foundation. Humanitarian aid for the mind [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.sabre.org (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
16. *Šapro-Ficović M.* Libraries under siege in Croatia, 1991–1995 [Електронний ресурс] / M. Šapro-Ficović // Oral History Forum d'histoire orale. – 2014. – Vol. 34, spec. iss. : Human Rights and Oral History : Stories of survival, healing, redemption, and accountability. – P. 1–17. – Режим доступу: https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/download/545/623/545-Article%20Text-2225-1-10-20140707.pdf (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
17. *Šapro-Ficović M.* Život knjižnica pod granatama [Електронний ресурс] / M. Šapro-Ficović // Vijenac. – 2012. – God. XX, br. 487. – Режим доступу: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac487.nsf/AllWebDocs/Zivot_knjiznica_pod_granatama (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
18. *Stipanov J.* Knjižnica / J. Stipanov // Kulturna politika Republike Hrvatske : nacionalni izvještaj – europski program vrjednovanja nacionalnih kulturnih politika / urednici: B. Cvjetičanin, V. Katunarić. – Zagreb, 1998. – P. 195–200.
19. *Stipanov J.* Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj – od početaka do današnjih dana / J. Stipanov. – Zagreb : Školska knjiga, 2015. – 352 p.
20. *Stričević I.* Knjižnične službe i usluge za djecu u hrvatskim narodnim knjižnicama: Razvoj, stanje i perspective / I. Stričević, H. Čičko, Đ. Križanić-Delač // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. – 2006. – Vol. 49, no. 1. – P. 30–32.
21. *Strićević I.* Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period / I. Strićević, F. Pehar // Library Trends. – 2015. – Vol. 63, no. 4 : Libraries in a Postcommunist world: a quarter of a century of development in Central and Eastern Europe and Russia ; prt. 2. – P. 667–696. – DOI: https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029 (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана
22. Transitional Justice in the Former Yugoslavia [Електронний ресурс] // International Center for Transitional Justice. – Електрон. дані. – 2009. – Режим доступу: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf (дата звернення: 21.02.2025). – Загол. з екрана.
23. Wounded libraries in Croatia / ed.: T. Aparac-Gazivoda, D. Katalenac. – Zagreb: Croatian Library Association, 1993. – 58 p.

References

[1]. Domnenko I. Khorvatiia. Doslidzhennia praktyk vidnovlennia krain pislia ruinatsii [Croatia: A study of the practices of restoration countries after destruction]. *Instytut analityky ta advokatsii.* 2022, 9 p. Available at : https://iaa.org.ua/portfolio/horvatiya/
[2]. Kosarevych S. Pisliavoienna vidbudova Khorvatii [Post-war reconstruction of Croatia]. *Tsentr Dnistrianskoho*. Available at: https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia
[3]. Prokopenko L. S. Fond vydan pro Khorvatsku viinu 1991–1995 rokiv – vnesok Natsionalnoi ta universytetskoi biblioteky u Zahrebi u zberezhennia kolektyvnoi pamiati [Collection of publications on Croatian war (1991–1995) – contribution of the National and University Library in Zagreb to the preservation of collective memo-

ry]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Intehratsiia u mizhnarodnyi bibliotechnyi prostir* : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 8–10 zhovt. 2024 r.): u 2 t. Kyiv, 2024, t. 1, pp. 164–168.

[4]. Blažina V. Mémoricide ou la purification culturelle : la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine [Memoricide or Cultural Purification: War and the Libraries of Croatia and Bosnia-Herzegovina]. *Documentation et bibliothèques*. 1996, vol. 42, no. 4, pp. 149–163. DOI: https://doi.org/10.7202/1032995ar.

[5]. Brailo N. *Librocide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995*: Master's theses for the degree in Library and Information Science. San José. 1998. 81 p. DOI: https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e.

[6]. Domovinski rat [Homeland War]. *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje*. Available at: https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat

[7]. Domovinski rat [Homeland War]. *Wikipedija*. Available at: https://hr.wikipedia.org/wiki/Domovinski_rat#cite_note-42

[8]. Hasenay D., Krtalić M. «Disaster and after». What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience?. *WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly, 10–15 Aug. 2010, Gothenburg, Sweden*. 9 p. Available at: http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla76/88-hasenay-en.pdf

[9]. Mušnjak T. Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata [Indirect war damage to written heritage caused during the Homeland War]. *Arhivski vjesnik – [Archival Herald]*. 1999, no. 42, pp. 255–287. Available at: https://hrcak.srce.hr/file/16252

[10]. Perković M., Puljiz V. Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj [War damages, expenses for veterans, victims and survivors of war in the Republic of Croatia]. *Revija za socijalnu politiku – The Croatian Journal of Social Policy.* 2001, vol. 8, br. 2, pp. 235–238. DOI: https://doi.org/10.3935/rsp.v8i2.225

[11]. Phillips Z. F. Libraries are devastated in war-torn Croatia. *American Libraries.* 1992, vol. 23, no 3, pp. 209.

[12]. Prša D. *Uništavanje knjižnica u Lici za vrijeme Domovinskog rata : završni rad [Destruction of libraries in Lika during the Homeland War: final thesis]*. Zadar, 2019. 30 p. Available at: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:044964

[13]. Riedlmayer A. J. Crimes of war, crimes of peace: Destruction of libraries during and after the Balkan wars of the 1990s. *Library Trends.* 2007, vol. 56, no. 1, pp. 107–132. DOI: https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057

[14]. Sabolović-Krajina D. Croatian public libraries in time of crisis. *IFLA journal.* 2019, vol. 45, no. 1, pp. 148–156. DOI: https://doi.org/10.1177/0340035218811320

[15]. Sabre Foundation. Humanitarian aid for the mind. Available at: http://www.sabre.org (viewed on: 21.02.2025).

[16]. Šapro-Ficović M. Libraries under siege in Croatia, 1991–1995. *Oral History Forum d'histoire orale.* 2014, vol. 34, pp. 1–17. Available at: https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/view/545/623

[17]. Šapro-Ficović M. Život knjižnica pod granatama [Life of libraries under shelling]. *Vijenac – Wreath.* 2012, god. XX, br. 487. Available at: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac487.nsf/AllWebDocs/Zivot_knjiznica_pod_granatama

[18]. Stipanov J. Knjižnica [Library]. *Kulturna politika Republike Hrvatske: nacionalni izvještaj – europski program vrjednovanja nacionalnih kulturnih politika*. Zagreb, 1998, ss. 195–200.

[19]. Stipanov J. *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj – od početaka do današnjih dana [History of libraries and librarianship in Croatia – from the beginnings to the present day]*. Zagreb, 2015. 352 p.

[20]. Stričević I., Čičko H., Križanić-Delač D. Knjižnične službe i usluge za djecu u hrvatskim narodnim knjižnicama: Razvoj, stanje i perspektive [Library services and services for children in Croatian public libraries: Development, status and perspectives]. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. 2006, vol. 49, no. 1, pp. 30–32.

[21]. Strićević I., Pehar F. Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period. *Library Trends.* 2015, vol. 63, no. 4, pp. 667–696. DOI: https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029

[22]. Transitional Justice in the Former Yugoslavia. *International Center for Transitional Justice*. 2009. Available at: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf

[23]. Aparac-Gazivoda T., Katalenac, D. (eds.). *Wounded libraries in Croatia.* Zagreb: Croatian Library Association, 1993. 58 p.

Надійшла 27.02.2025 р.

Prokopenko Liliia
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Chief Librarian of the Research Department
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
e-mail: prokopenko888888@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-0531-6111

LIBRARIES IN CROATIA DURING AND AFTER THE CROATIAN WAR: A CHRONICLE OF LOSSES AND EXPERIENCES OF RESTORATION

Summary
The purpose of the article is to consider the state of librarianship in Croatia during the Croatian War (1991-1995) and to study the experience of post-war restoration.
The methodological basis of the study is the general scientific principles of integrity, objectivity, complexity, continuity and comprehensiveness of knowledge. From the standpoint of scientific methodology, the problem is considered on the basis of a systemic, interdisciplinary and historical approaches. The achievement of the set goal was carried out using a system of general scientific and special methods: theoretical (analysis, synthesis, abstraction, explanation, generalization, etc.), empirical (description, comparison, observation), historical-comparative, problem-chronological, identification and analysis of sources, and others.
Finding. In Ukrainian library science, the losses and destruction, the functioning of libraries, the work of librarians and the state of librarianship in Croatia during the Croatian War of 1991-1995 and the experience of post-war restoration are studied for the first time.
Practical value. Studying foreign experience and strategies for post-war library restoration is of great importance for Ukraine. The successes and failures of complex strategies and individual projects for library restoration in Croatia require careful study. This will allow avoiding mistakes in our own activities for the post-war restoration of society in general and library work in particular.
Results. The Croatian War caused significant human casualties and material destruction. The consequences of this war still affect the culture and politics of the country. The attacks on libraries that occurred during the Croatian War were both incidental and intentional, conscious war crimes against culture. The fact that libraries were targeted is a clear indication of their importance to society. The library sector in Croatia suffered serious losses. During the war, more than 200 libraries were destroyed or damaged throughout the country: school, public, academic, scientific, memorial, private. Libraries in Eastern, Central and Southern Croatia suffered the most. The aggression was most brutal in Slavonia, in the northeast of the country, and Dalmatia, in the southeast. Library collections were significantly devastated; many buildings were destroyed or damaged. The problem of preserving the library resources that were saved in proper conditions became urgent. Practice has confirmed the necessity of documenting losses and preventive measures to preserve intellectual and cultural heritage. Despite difficult and dangerous conditions, Croatian libraries provided services to users throughout the war and became an important and valuable public resource and place of resistance.
Even during the war, a number of projects and initiatives were launched to restore library collections and buildings lost or damaged during the war. The second half

of the 1990s was marked by a rethinking of the place and role of Croatian libraries in society in the context of reconstruction. International support was significant. International organizations, foundations, foreign libraries and colleagues provided significant assistance in restoring Croatian libraries. Croatia's experience has shown that in addition to financial and material assistance, the world community must respond in an organized, effective and fair manner to crimes against humanity and culture and violations of international conventions, such as the destruction of libraries. The attacks on libraries during the Croatian War occurred despite the fact that the buildings were marked with the international monument protection emblem. Although the aftermath of the Yugoslav wars prompted the international community to urgently reassess how cultural property could be protected during conflict, and led to more specific recognition by international humanitarian law that the destruction of a human cultural heritage constitutes an aspect of genocide, there remains a need to develop mechanisms and procedures that would facilitate the practical application of international instruments to adequately respond to the destruction of cultural property, in particular libraries.

Keywords: history of librarianship abroad, librarianship in Croatia, libraries in Croatia, librarianship in Croatia during the Croatian War, libraries and war, librarians and war, post-war restoration of libraries.